

Pomiar społecznej wartości dodanej generowanej przez podmioty ekonomii społecznej – główne dylematy i wyzwania

Marta Bohdziewicz-Lulewicz

Barbara Gil

Jakub Głowacki

Magdalena Jelonek

Ksymena Rosiek

Streszczenie: Obecnie tematyka pomiaru społecznej wartości dodanej to jedno z kluczowych zagadnień wpisujących się w nurt ekonomii społecznej. Dynamiczny rozwój tego sektora w Polsce w ostatnich latach nie idzie w parze z rozwojem metod służących ocenie podmiotów działających w obszarze ekonomii społecznej. Wyzwanie, jakim jest przygotowanie narzędzia, które pełniłoby taką rolę podjął zespół krakowskich naukowców i praktyków, społeczników, socjologów, ekonomistów i finansistów. Niniejszy artykuł przedstawia genezę, podejście, jakie zostało przyjęte w procesie jego opracowywania oraz dylematy, przed jakimi stanęli autorzy stworzonego narzędzia SWD. W tekście zaprezentowano m.in. (1) wybrane metody oceny społecznej wartości dodanej stosowane na świecie, z uwzględnieniem ich słabych oraz mocnych stron, (2) autorską koncepcję metody oceny społecznej wartości dodanej, a także (3) narzędzie badawcze (kwestionariusz ankiety) i aplikację internetową. W ostatniej części artykułu przedstawiono sposób wyznaczania społecznej wartości dodanej, przyjęte założenia, jak również etapy oceny i interpretacji wyników.

Słowa kluczowe: społeczna wartość dodana, wpływ społeczny, społeczna stopa zwrotu, audyt społeczny, pomiar dokonania.

Wprowadzenie

Inicjatywy zaliczane dziś do ekonomii społecznej powstawały najczęściej samoczynnie, oddolnie, w związku z tym w niemal każdym kraju mają one swoją specyfikę, która wynika z tradycji i kulturowo-społecznych uwarunkowań. Przez dziesięciolecia przedsięwzięcia te były traktowane jako margines życia gospodarczego, mimo pełnienia przez nie coraz istotniejszych funkcji społecznych. Z czasem, na skutek m.in. zmian strukturalnych na rynku pracy, znaczenie organizacji realizujących cele społeczne wzrosło.

Finansowanie tych organizacji miało początkowo korzenie filantropijne, lecz gdy spełniane przez nie funkcje zaczęły się wpisywać w cele polityki społecznej i zatrudnieniowej państwa – a polityki te zaczęły przybierać na znaczeniu – we wsparcie podmiotów ekonomii społecznej zostały również zaangażowane pieniądze publiczne. Zatem pojawiła się naturalna konieczność oceny skuteczności i efektywności wydatkowania środków. Dziś równie ważne jak prowadzenie rzetelnej zewnętrznej oceny staje się umożliwienie podmiotom dokonania autoewaluacji, czyli ewaluacji własnej działalności celem jej ulepszenia.

W poszczególnych krajach powstawały rozmaite narzędzia do oceny efektów generowanych przez

podmioty zaliczane do sektora ekonomii społecznej, jednak często były one dostosowywane do specyfiki jednostek działających na danym rynku. Podjęto oczywiście próby stworzenia narzędzi bardziej uniwersalnych, ale nader często okazywały się one zbyt skomplikowane – stąd i trudno interpretowalne – a także kosztowne w zastosowaniu.

Dziś tematyka pomiaru społecznej wartości dodanej, tworzonej w przedsięwzięciach społecznych, to kluczowe zagadnienie wpisujące się w nurt ekonomii społecznej. Do dynamicznego rozwoju sektora ekonomii społecznej w Polsce w ostatnich

NOTA O AUTORACH

Marta Bohdziewicz-Lulewicz – absolwentka socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, pracownik Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie.

Barbara Gil – absolwentka socjologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, pracownik Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Krakowie.

Jakub Głowacki – asystent w Katedrze Gospodarki i Administracji Publicznej na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie.

Magdalena Jelonek – adiunkt w Katedrze Socjologii na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie.

Ksymena Rosiek – adiunkt w Katedrze Polityki Przemysłowej i Ekologicznej na Uniwersytecie Ekonomicznym w Krakowie.

latach w znaczący sposób przyczyniły się dostępne fundusze strukturalne Unii Europejskiej. Wciąż jednak brakuje aplikowalnej metody oceny – zarówno podmiotów realizujących działania o charakterze społecznym, jak i samych przedsięwzięć (w tym zwłaszcza mechanizmu porównywania generowanych efektów – produktów i rezultatów).

W związku z powyższym pojawiło się zapotrzebowanie na stworzenie narzędzi służących pomiarowi i ocenie społecznych efektów działania organizacji sektora ekonomii społecznej. Zainteresowanymi są nie tylko przedstawiciele administracji publicznej (samorządowej i rządowej), którym brakuje narzędzi, dzięki którym na podstawie określonych kryteriów mogliby dokonywać wyboru przedsięwzięć do dofinansowania, ale także same podmioty ekonomii społecznej, których motywacją jest uzasadnienie i udowodnienie interesariuszom zakresu pozytywnych efektów swojej działalności.

Spostrzeżenia te stały się impulsem do podjęcia przez zespół krakowskich naukowców i praktyków, społeczników, socjologów, ekonomistów i finansistów, pracy nad stworzeniem uniwersalnego w skali kraju narzędzia umożliwiającego ocenę społecznej wartości dodanej generowanej przez przedsiębiorstwa społeczne, a więc podmioty realizujące cele społeczne i wykorzystujące ku temu działalność gospodarczą. Przedsięwzięcie okazało się ogromnym wyzwaniem, a członkowie zespołu stanęli przed licznymi dylematami, które zostaną omówione w niniejszym artykule. Początkowo prace skupiły się na przeglądzie metod używanych w Polsce i innych krajach do oceny społecznej wartości dodanej. Podjęto próbę adaptacji niektórych z nich, ale zakończyło się to niepowodzeniem ze względu na dużą różnorodność podmiotów ES w Polsce, jak również ich specyfikę. Dokonano również przeglądu systemów oceny jakości, a także certyfikatów społecznych i środowiskowych, jakie są powszechne w biznesie. Praca ta stała się dobrą podstawą do dalszego działania zespołu. Późniejsze prace – już po zapadnięciu decyzji o konieczności stworzenia nowego narzędzia – podzielono na dwa etapy, tj. fazę koncepcyjną oraz fazę operacyjną. Faza koncepcyjna miała na celu określenie kryteriów dostępu podmiotów do badania (definicja PES), doprecyzowanie głównych celów stawianych przed PES, w ramach których mogą generować społeczną wartość dodaną, a które będą podlegać analizie. Druga faza, operacyjna, polegała na stworzeniu narzędzia

umożliwiającego gromadzenie niezbędnych danych (kwestionariusz ankiety), opracowaniu zestawu wskaźników, przygotowaniu aplikacji internetowej, a przede wszystkim wypracowaniu metodologii obliczania społecznej wartości dodanej (SWD). W fazie drugiej zaplanowano również przetestowanie narzędzia w praktyce – najpierw samych wskaźników, jeszcze na etapie ich konstruowania, a następnie gotowego narzędzia w formie ankiety internetowej (na większej grupie podmiotów).

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie genezy i koncepcji stworzonego narzędzia, podejścia, jakie zostało przyjęte w procesie jego opracowywania oraz dylematów, przed jakimi stanęli autorzy. Dlatego też artykuł – zgodnie z chronologią pracy nad narzędziem do pomiaru SWD – został podzielony na kilka części. Najpierw zaprezentowano wybrane metody oceny społecznej wartości dodanej stosowane na świecie, skupiając się głównie na ich słabych i mocnych stronach. Następnie scharakteryzowano specyfikę polskich podmiotów ES oraz problemy, które musiał rozwiązać zespół badawczy w trakcie tworzenia definicji operacyjnej przedsiębiorstwa społecznego i podmiotu ekonomii społecznej. Następnie zarysowano ogólną koncepcję metody oceny społecznej wartości dodanej, która jest autorskim rozwiązaniem wypracowanym przez krakowski zespół, a także przedstawiono pokrótce narzędzie badawcze (kwestionariusz ankiety) i aplikację internetową. W ostatniej części artykułu zaprezentowano „serce” narzędzia – czyli sposób wyznaczania społecznej wartości dodanej, przyjęte założenia, jak również etapy oceny i interpretacji wyników.

1. Przegląd metod badania SWD – słabe i mocne strony

Rosnąca potrzeba mierzenia efektów działalności podmiotów ekonomii społecznej na świecie, w tym pomiaru społecznej wartości dodanej, zaowocowała mnogością narzędzi i instrumentów służących szeroko rozumianej ocenie (monitorowaniu, ewaluacji, autoewaluacji czy audytowi). W samej tylko Wielkiej Brytanii *New Economic Foundation* (NEF)¹ zidentyfi-

¹ NEF (New Economics Foundation) jest niezależną organizacją założoną w 1986 r., która zajmuje się badaniami i analizami dotyczącymi spraw publicznych. Celem NEF jest promowanie innowacyjnych rozwiązań w obszarze gospodarki, ochrony środowiska i spraw społecznych (źródło: <http://www.neweconomics.org>).

Rysunek 1. Uproszczony schemat obliczania społecznej stopy zwrotu

Źródło: opracowanie własne.

kował około 20 powszechnie stosowanych narzędzi służących mierzeniu społecznego oddziaływania organizacji (i/lub wpływu na środowisko), systemów jakości oraz narzędzi ułatwiających zarządzanie organizacją i realizację celów społecznych (tym samym ich opis i pomiar) [Sanfilippo i in., 2009]. W Polsce tego typu narzędzia nie rozwijają się tak dynamicznie; dominują raczej próby adaptacji już wypracowanych zagranicznych metod do warunków naszego kraju. Autorzy metody pomiaru społecznej wartości dodanej (SWD) dokonali przeglądu kilkunastu dostępnych narzędzi. Żadne jednak nie spełniło pokładanych oczekiwań dotyczących realnych możliwości ich wdrożenia w Polsce. Poniżej przedstawione zostały najpopularniejsze, zagraniczne metody pomiaru oddziaływania społecznego.

1.1. Społeczna stopa zwrotu (*Social Return on Investment – SROI*)

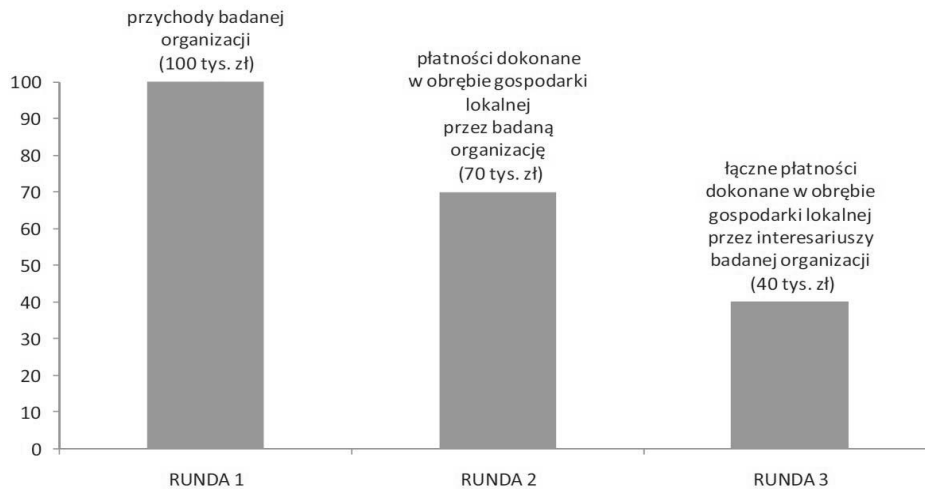
Społeczna stopa zwrotu to najbardziej rozpowszechniona metoda pomiaru oddziaływania społecznego – przez wiele osób jest wręcz utożsamiana z ogólną ideą mierzenia efektów działalności podmiotów ekonomii społecznej. Narzędzie to jako pierwsze zostało opisane przez *Roberts Enterprise Development Fund* w latach 90. XX w. Wraz z rosnącą potrzebą mierzenia i syntetycznego prezentowania wpływu organizacji społecznych na otoczenie, popularność SROI na świecie zaczęła wzrastać. W 2003 r. NEF dokonał pomiaru wpływu społecznego metodą SROI w kilku brytyjskich organizacjach. W wyniku tych doświadczeń NEF zaprezentował poradnik, w którym szczegółowo przedstawiono metodologię obliczania społecznej stopy zwrotu [A guide, 2009].

Sam termin społecznej stopy zwrotu powstał przez analogię do funkcjonującego w świecie biznesu pojęcia stopy zwrotu z inwestycji (ang. *ROI – Return on Investment*). Przeznaczając środki finansowe na przedsięwzięcia, inwestorzy potrzebowali miary, która umożliwiłaby sprowadzenie do wspólnego mianownika projektów w różnych

branżach i o różnym horyzoncie czasowym. Po to, aby uporządkować myślenie o wartości dodanej bardzo różnorodnych przedsięwzięć, została opracowana względnie spójna metodologia procentowego wyliczania zysku osiągniętego w wyniku zainwestowania środków (por. rys. 1) [Juraszek-Kopacz, Tyrowicz, 2008].

Społeczna stopa zwrotu jest zatem biznesowym wskaźnikiem obrazującym efektywność inwestycji społecznej. Aby jednak ją rzetelnie obliczyć, niezbędne jest dokonanie monetyzacji, czyli nadanie wartości pieniężnej wszystkim efektom przedsięwzięcia, w tym również społecznym. Oczywiście niektóre z nich są stosunkowo łatwe do określenia, np. działalność z zakresu aktywizacji zawodowej osób niepełnosprawnych generuje zyski dla instytucji publicznych w postaci zmniejszenia transferów pieniężnych oraz uzyskania wpływów z tytułu płaconych przez te osoby podatków. Tego typu strumienie można dość łatwo zidentyfikować i wyliczyć. Jednak o wiele częściej efektami przedsięwzięć, na które kładzie się szczególny nacisk, są tzw. „rezultaty miękkie”. Nie są one przedmiotem obiegu gospodarczego, przez co nie mają ustalonej przez rynek ceny. Zatem, aby je określić w wymiarze pieniężnym, należy stosować metody zastępcze², które w praktyce jednak zawodzą. Ponadto sposób

² Jedną z nich jest tzw. metoda wyceny warunkowej, która polega na przeprowadzeniu ankiety wśród wielu osób, w której zadawane jest pytanie, jaką kwotę są w stanie zapłacić za pewną hipotetyczną wartość, np. zmniejszenie przestępczości w ich miejscu zamieszkania. Metoda jest realizowana w dwóch wariantach: „skłonność do zapłaty” oraz „skłonność do przyjęcia rekompensaty”. Inny przykład to metoda cen hedonicznych, która polega na oszacowaniu wartości pewnych dóbr poprzez porównywanie cen towarów zawierających te dobra z tymi, które ich nie mają (np. wycena wartości „ciszy” lub „parku miejskiego” poprzez porównywanie cen nieruchomości, np. mieszkań o zbliżonych parametrach, których jedynym czynnikiem różnicującym jest lokalizacja w pobliżu parku lub w miejscu cichym). Jeszcze inna metoda (metoda kosztów podróży) opiera się na przekonaniu, że ludzie są skłonni pokonywać określone odległości, aby otrzymać towary lub usługi, lub dostęp do określonych dóbr, którym przypisują pewną hipotetyczną wartość. Niedogodności związane z pokonanym dystansem można przełożyć na wielkość pieniężną i w ten sposób przypisać wartość danemu dobru (w ten sposób można wycenić np. wartość parku narodowego).

Rysunek 2. **Przykład prezentacji obiegu pieniądza w 3 rundach**

Źródło: [Głowacki, 2010, s. 38].

obliczania społecznej stopy zwrotu jest bardzo skomplikowany i kosztowny. Nie wydaje się, aby podmioty ekonomii społecznej w Polsce, dysponujące wciąż niewielkim potencjałem finansowo-organizacyjnym, były zainteresowane tego typu rozwiązaniem. Społeczna stopa zwrotu jest zatem metodą, która jest raczej konstruktem teoretycznym, mającym zastosowanie jedynie w mocno uproszczonych modelach i w ograniczonym zakresie nadaje się do praktycznego wdrożenia.

1.2. Mnożnik LM3 (*Local Multiplier 3*)

Metodą, która w pośredni sposób obrazuje wytworzoną społeczną wartość dodaną jest mnożnik lokalny (LM3), opracowany przez *New Economic Foundation* [The Money, 2002, s. 20]. Jest to narzędzie umożliwiające finansowe określenie wpływu organizacji na lokalną gospodarkę, pokazuje jaka część pieniędzy w wyniku działalności danego podmiotu pozostaje w najbliższym jego otoczeniu. W dość prosty sposób, przez pryzmat miar finansowych, określa się, jak silne jest zakorzenienie podmiotu w środowisku lokalnym. Idea mnożnika LM3 sprowadza się do „śledzenia” obiegu pieniądza w trzech rundach, w obrębie wyznaczonego wcześniej obszaru.

Sposób obliczania mnożnika LM3, w największym uproszczeniu, polega na badaniu tego, w jaki sposób podmiot wydatkuje środki, którymi dyspo-

nuje. Im większa ich część pozostaje w dwóch kolejnych rundach w obiegu lokalnym, tym odpowiednio silniejsze powiązanie jednostki z otoczeniem. W tym przypadku wpływ społeczny jest w zasadzie utożsamiany z wpływem ekonomicznym, co można uznać za jedną ze słabości tej metody. Inną słabością są trudności związane z oszacowaniem strumienia pieniędzy w „drugiej rundzie”. O ile identyfikacja wartości „wydatków lokalnych” badanego podmiotu raczej nie stanowi problemu, gdyż wiąże się z badaniem tylko jednego podmiotu, o tyle obliczenie „drugiego obiegu” to analiza wydatków niekiedy nawet kilkuset różnych podmiotów. To powoduje, że – podobnie jak społeczna stopa zwrotu – mnożnik LM3 nie jest metodą często stosowaną w praktyce.

1.3. Audyt społeczny

Audyt społeczny nie jest konkretną metodą pomiaru społecznej wartości dodanej. To raczej idea, której początków można upatrywać w nurcie społecznej odpowiedzialności biznesu – odzwierciedla potrzebę prezentacji przez duże korporacje międzynarodowe efektów działań w tzw. raportach społecznych, będących głównie narzędziem realizowanego *public relations*. Z czasem koncepcja audytu społecznego rozwinęła się i zaczęto ją stosować w organizacjach należących do sektora ekonomii społecznej. Wówczas nabrała znaczenia jako metoda samooceny

i doskonalenia tego typu instytucji. Nie ma jednolitej metodologii stosowania audytu społecznego. Różne organizacje proponują odmienne podejścia³, które jednak sprowadzają się do jakościowej analizy takich elementów, jak m.in.: posiadane zasoby, sposób zarządzania organizacją, analiza misji i celów działalności, rodzaje działań czy wypracowywane efekty. Każdy audyt społeczny kończy się raportem, którego celem jest ukazanie interesariuszom efektów przeprowadzonej analizy.

1.4. Dlaczego dostępne metody zawodzą?

Wymienione powyżej metody stanowią jedynie część dostępnych sposobów dokonywania oceny działalności podmiotów ekonomii społecznej⁴. Prace nad polskim narzędziem służącym pomiarowi społecznej wartości dodanej były w pewnym stopniu inspirowane przez dotychczasowe doświadczenia zagraniczne, ale przede wszystkim zwrócono uwagę na powody, dla których wypracowane metody nie są stosowane na szeroką skalę i wyciągnięto z tego wnioski. W toku prac została opracowana lista wyzwań, przed którymi stanęli autorzy tworzonego narzędzia i lista celów do osiągnięcia. Najważniejsze wytyczne dotyczyły 5 kwestii, tj.:

1. Przystosowania do warunków polskiego sektora ekonomii społecznej – narzędzie ma być stosowane w Polsce, zatem zadaniem twórców było przygotowanie go pod kątem istniejących form prawnych, rodzajów prowadzonej działalności czy potencjału polskich podmiotów ekonomii społecznej.
2. Automatyzacji procesu obliczania społecznej wartości dodanej – piętą achillesową dotychczas wypracowanych narzędzi jest ich kosztochłonność i pracochłonność związana z koniecznością angażowania dużych zasobów ludzkich (często eksperckich) w procesie wyliczania wartości SWD.
3. Dostępności dla wszystkich podmiotów – z uwagi na wciąż niewielki potencjał podmiotów ekonomii społecznej w Polsce konstruo-

wane narzędzie nie mogło generować dużych kosztów związanych z jego zastosowaniem (zarówno po stronie PES, jak i jednostki oceniającej). Zgodnie z założeniami musiało ono być darmowe i nie mogło narzucać konieczności angażowania w proces oceny zewnętrznych ekspertów.

4. Łatwości obsługi – chodzi o odpowiednie zaprojektowanie i intuicyjność obsługi, która nie powoduje zniecierpliwienia osoby korzystającej z narzędzia.
5. Dostępności on-line – aby spełnić wymagania łatwego dostępu do narzędzia, musi ono być umieszczone na platformie internetowej.

Wszystkie wyżej wymienione założenia były punktem wyjścia i jednocześnie drogowskazami wyznaczającymi kierunek prac dla zespołu autorskiego.

2. Specyfika polskich podmiotów ES a dylematy związane z mierzaniem społecznej wartości dodanej wytworzonej przez podmioty ekonomii społecznej

Ekonomia społeczna, nazywana również gospodarką społeczną⁵, ekonomią solidarności, gospodarką solidarną, gospodarką obywatelską [Rozwój, 2012], to kategoria pojęciowa o wielu znaczeniach. Nie jest też rozstrzygnięty spór o jej miejsce w szerszym kontekście gospodarki społecznej⁶. Nie dziwi zatem, że problemów narzęca również definicja podmiotów ekonomii społecznej (PES). Z punktu widzenia opisywanego narzędzia definicja podmiotów ekonomii społecznej jest niezmiernie istotna – trudno bowiem mówić o mierzaniu społecznej wartości dodanej PES bez pewności czy podmiot faktycznie należy do tej kategorii czy nie.

Jak wskazuje Defourny i Develtere, można wyróżnić dwa zasadnicze podejścia do definiowania podmiotów gospodarki społecznej: podejście instytucjonalno-prawne oraz podejście normatywne [Defourny, Develtere, 2008, s. 21-22]. Pierwsze podejście wskazuje konkretne formy instytucjonalne, w obrębie których realizują się określone cele spo-

³ Przykładem może być m.in. *Social Audit Network*, który jest wiodącą organizacją udostępniającą innym podmiotom wypracowaną metodologię prowadzenia audytu społecznego (*Social Accounting and Audit*).

⁴ Zob. m.in. *Social Balanced Scorecard*, Metoda SYTA-malli czy wiele szczegółowych narzędzi przygotowanych przez *The Roberts Enterprise Development Fund* (np. *Audit Insight Tool*, *Performance Dashboards: Speedometer and Odometer for Social Enterprise*, *Social Costs Case Study*).

⁵ W artykule terminy ekonomia społeczna i gospodarka społeczna będą występować zamiennie.

⁶ Nieco szerzej o miejscu ekonomii społecznej w koncepcji trzech sektorów – publicznego, prywatnego i obywatelskiego – można przeczytać w artykule zamieszczonym w niniejszej publikacji, autorstwa Marty Bohdziewicz-Lulewicz i Joanny Sutuley pt. *Ekonomia społeczna jako instrument rozwoju regionu oraz społeczności lokalnych*.

łeczne i ekonomiczne. Jak wskazują autorzy, formy prawne są historycznie zakorzenione w działalności opartej na swobodzie stowarzyszenia się członków. Wywodząc formy organizacyjne z takiego źródła, autorzy zaliczają do podmiotów ekonomii społecznej następujące podmioty: stowarzyszenia, przedsięwzięcia spółdzielcze oraz towarzystwa wzajemnościowe. Na gruncie polskim, tworząc katalog PES bazujący na tym podejściu, najłatwiej jest posłużyć się słownikiem Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, w którym jest mowa, że podmiotami ekonomii społecznej są: spółdzielnie pracy, spółdzielnie inwalidów i niewidomych, zakłady aktywności zawodowej, organizacje pozarządowe oraz podmioty wymienione w art. 3 ust. 3 ustawy z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (spółki non-profit, spółdzielnie socjalne, kościelne osoby prawne), centra integracji społecznej, warsztaty terapii zajęciowej oraz kluby integracji społecznej (choć te trzy ostatnie mają charakter podmiotów integracji społeczno-zawodowej) [Słownik, 2012, s. 346-347]. Jak widzimy, nie pojawiają się w tym zbiorze organizacje również zaliczane przez niektórych badaczy do kategorii PES, czyli: towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych oraz inne organizacje wzajemnościowe [Herbst, 2008; Dąbrowska, 2008, s. 46].

Drugie podejście – normatywne – koncentruje się na określonych cechach charakterystycznych dla PES i możliwych do zidentyfikowania w szeregu różnorodnych inicjatyw (sformalizowanych i niesformalizowanych), które to cechy odróżniają je od podmiotów tradycyjnego sektora publicznego i prywatnego. Na podstawie analizy celów produkcyjnych oraz mechanizmów organizacyjnych Defourny i Develtere wyróżniają cztery główne zasady przyświecające podmiotom ekonomii społecznej. Są to:

1. Przedkładanie służby członkom lub wspólnocie ponad zysk.
2. Autonomiczne zarządzanie.
3. Demokratyczny proces decyzyjny.
4. Prymat ludzi i pracy nad kapitałem przy dystrybucji dochodów [Defourny, Develtere, 2008, s. 25].

Nie jest to jedyny zestaw cech uznawanych w literaturze za konstytutywne dla PES. Bardziej wymiernych kryteriów dostarcza znana i powszechnie cytowana klasyfikacja opracowana przez europejski międzynarodowy zespół badawczy EMES – *European Research Network*, wyróżniająca wskaźniki społeczne

i ekonomiczne charakterystyczne dla tego typu podmiotów [Defourny, 2004].

Przystępując do prac związanych z opracowaniem modelu SWD, należało najpierw podjąć decyzję, które z podejść – instytucjonalno-prawne czy normatywne – powinno przyświecać stworzeniu operacyjnej definicji podmiotu ekonomii społecznej, a co za tym idzie, doborowi podmiotów do badania. Samo podejście normatywne wydawało się mało wymierne (teoretycznie można udowodnić, że wiele form prawnych, począwszy od firmy rodzinnej przez spółkę prawa handlowego może spełniać te kryteria – o ile kieruje się partycypacyjnym stylem zarządzania), dlatego też podjęto decyzję o połączeniu obydwu koncepcji. Stąd, z jednej strony, punktem odniesienia do weryfikacji statusu PES była klasyfikacja podmiotów według form prawnych, z drugiej – musiały one spełniać następujące warunki:

- poprzez swoją działalność realizować cele społeczne (decyzja czy realizują cele społeczne była dokonywana *a priori*, na podstawie zapisów ustawowych dotyczących celu powołania i prowadzenia podmiotu),
- prowadzić działalność ekonomiczną o charakterze ciągłym (działalność gospodarczą i/lub statutową odpłatną),
- struktura organizacyjno-prawna PES zakłada stosowanie zasady całkowitego lub częściowego zablokowania zysków (*asset lock*), zgodnie z którą wypracowany zysk z prowadzonej działalności gospodarczej/ekonomicznej nie jest wypłacany właścicielom, tylko jest przeznaczony na cele społeczne PES i/lub jego rozwój.

Jak widać, zespół zadecydował o włączeniu do badania zarówno podmiotów prowadzących działalność gospodarczą, jak i odpłatną. Nie była to decyzja łatwa i początkowo do badania miały zostać włączone jedynie podmioty prowadzące działalność gospodarczą (przy zachowaniu pozostałych kryteriów – społecznym celu działalności oraz zablokowania zysków), czyli tzw. przedsiębiorstwa społeczne⁷. Rozszerzenie katalogu podmiotów również do tych, które prowadzą działalność odpłatną

⁷ Według art. 13 projektu ustawy o przedsiębiorczości społecznej i przedsiębiorstwie społecznym, przedsiębiorstwo społeczne może być utworzone wyłącznie w celu prowadzenia działalności gospodarczej mającej na celu zawodową reintegrację lub w zakresie usług społecznie użytecznych (http://www.ekonomiaspoleczna.pl/files/ekonomiaspoleczna.pl/public/akty_prawne/ustawa_es.pdf) [10.07.2012].

wynikało z kilku powodów. Do najważniejszych z nich należą:

a) fakt, że działalność nie dla zysku (odpłatna), jeśli jest prowadzona w sposób ciągły, wystarczy do tego, aby uznać podmiot jako działający w sferze ekonomicznej,

b) argument, że działalność ekonomiczna tego typu służy realizacji celów społecznych (głównie w obszarze integracji społecznej i zawodowej osób należących do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym).

Trzecim powodem, nieco prozaicznym, ale jednak nie mniej ważnym, była obawa, że obecnie funkcjonuje na rynku zbyt mało podmiotów (głównie organizacji pozarządowych), które prowadzą działalność gospodarczą. Ograniczenie się do przedsiębiorstw społecznych spowodowałoby również pominięcie w badaniu centrów integracji społecznej i zakładów aktywności zawodowej, czyli naszych polskich podmiotów ekonomii społecznej typu WISE (*Work Integration Social Enterprises*) [Davister i in., 2004], nastawionych na zatrudnienie osób należących do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym oraz zajmujących się wsparciem w zakresie integracji społeczno-zawodowej.

Bazując na powyższych założeniach, wyodrębniono następujące formy prawne zaliczone do PES:

- spółki prawa handlowego, działające zwykle przy stowarzyszeniach lub fundacjach, podmioty, które w statucie posiadają zapis o przeznaczaniu wypracowanego zysku na cele społeczne (np. Sp. z o.o.),
- stowarzyszenia prowadzące działalność gospodarczą i/lub odpłatną,
- fundacje prowadzące działalność gospodarczą i/lub odpłatną,
- spółdzielnie socjalne,
- spółdzielnie pracy,
- spółdzielnie inwalidów i niewidomych,
- centra integracji społecznej,
- zakłady aktywności zawodowej.

Wnikliwa analiza powyższego zbioru form prawnych pozwala zauważyć, że zespół dokonał też odstępstwa od zasady włączania do badania tylko podmiotów kierujących się zasadą całkowitego zablokowania zysków. Ma to miejsce w przypadku spółdzielni pracy oraz spółdzielni inwalidów i niewidomych, które to podmioty część nadwyżki bilansowej mogą dzielić między swoich członków.

Dodatkowymi kryteriami dla PES, które chcą zmierzyć swoje oddziaływanie społeczne są: wymóg prowadzenia działalności gospodarczej lub odpłatnej minimum od roku oraz zatrudnienie co najmniej jednego płatnego pracownika (jako element wyróżniający PES od organizacji trzeciego sektora, opierających się głównie na pracy wolontariuszy).

Opisując praktyczną stronę realizacji projektu, należy wspomnieć o jeszcze jednej trudności dotyczącej doboru PES do badania, która na etapie pilotażu narzędzia potwierdziła obawy sformułowane w trakcie konceptualizacji. W przypadku PES, które nie posiadają wyodrębnionej osobowości prawnej (centrów integracji społecznej, zakładów aktywności zawodowej czy działalności gospodarczej prowadzonej przez fundacje i stowarzyszenia w formie prawnie niewyodrębnionej) pojawia się problem zmierzenia oddziaływania stricte dla tej „części” organizacji macierzystej, która posiada cechy PES (czyli prowadzi działalność ekonomiczną dla celów społecznych). Wiąże się to oczywiście z brakiem wydzielonej księgowości, co powoduje niemożność wypełnienia bloku dotyczącego działalności ekonomicznej PES. Sytuacja ta komplikuje badanie głównie z powodu trudności w oszacowaniu, które efekty społeczne są generowane przez działalność społeczno-ekonomiczną PES, a które przez całą organizację (wraz z PES stanowiącym jeden z jej „oddziałów”). Należy wyraźnie zaznaczyć, że duża część PES znajduje się w złożonych strukturach organizacyjnych. Jest to spowodowane stopniową specjalizacją organizacji w zakresie różnych form wsparcia dla osób i grup społecznych o określonych cechach oraz rozszerzaniem wachlarza oferty. Za przykład mogą tu posłużyć krakowskie organizacje pozarządowe pomagające osobom chorującym psychicznie, np. Fundacja Hamlet i Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Psychiatrii i Opieki Środowiskowej. Fundacja Hamlet zarządza wieloma przedsięwzięciami – począwszy od środowiskowego domu samopomocy, mieszkań chronionych, po kawiarnię Hamlet prowadzoną w formie niewyodrębnionej działalności gospodarczej. Natomiast Stowarzyszenie, poza działalnością statutową na rzecz osób chorujących psychicznie, utworzyło zakład aktywności zawodowej, a następnie spółkę z o.o.⁸

⁸ W przypadku spółki, jako posiadającej odrębną osobowość prawną, nie pojawia się wyżej opisany problem.

Mimo szeregu dylematów związanych z wyżej opisanym problemem, zespół zdecydował się badać oddziaływanie społeczne całej organizacji. Za takim podejściem przemawiają następujące argumenty:

- niemożność obliczenia części dotyczącej efektywności ekonomicznej dla PES nie mającego wyodrębnionej struktury,
- przeznaczanie całego wypracowanego zysku na działalność statutową organizacji (czyli de facto na szeroko rozumiane cele społeczne) przez PES prowadzące działalność gospodarczą w formie niewyodrębnionej (np. fundacje i stowarzyszenia),
- fakt, że poza CIS i ZAZ założonymi i prowadzonymi przez jednostki samorządu terytorialnego⁹, organizacje macierzyste są też PES, a suma ich działań może być ujmowana w kategoriach oddziaływania społecznego.

Mając na uwadze wymienione powyżej ograniczenia, zespół badawczy przystąpił do opracowywania koncepcji systemu oceny podmiotu ekonomii społecznej pod kątem oddziaływania społecznego.

3. Koncepcja systemu kompleksowej oceny podmiotu ekonomii społecznej pod kątem oddziaływania społecznego

Ostateczna wersja opracowanego przez zespół modelu oceny podmiotów ekonomii społecznej

⁹ CIS i ZAZ założone przez jednostkę samorządu terytorialnego są prowadzone w formie jednostki budżetowej lub samorządowego zakładu budżetowego. Jednak wtedy działalność PES jest księgowo wyodrębniona, również merytorycznie nie zachodzi rozmycie granic między działalnością JST a PES.

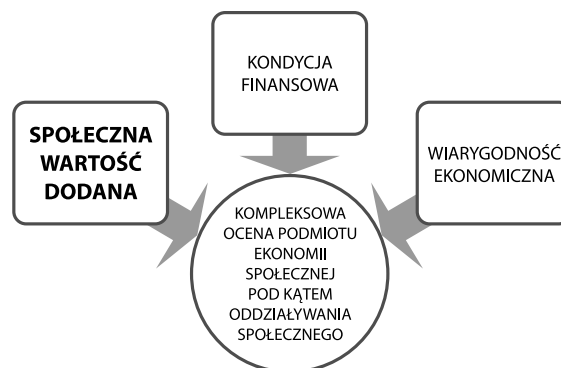
składa się z trzech modeli cząstkowych, które mogą być stosowane jako niezależne wymiary oceny podmiotu lub jako uzupełniające się komponenty kompleksowej ewaluacji organizacji. Kluczowe znaczenie odgrywa pierwszy z nich, oceniający społeczną działalność badanych podmiotów, i to jemu jest w głównej mierze poświęcony niniejszy artykuł. Dwa pozostałe modele służą natomiast do oceny działalności ekonomicznej, która opiera się na klasycznej analizie wskaźników finansowych. Zatem trzy modele cząstkowe to (rys. 1):

1. Model służący do oceny społecznej wartości dodanej generowanej przez podmiot.
2. Model służący do oceny kondycji finansowej podmiotu.
3. Model służący do oceny wiarygodności ekonomicznej podmiotu.

Zasadnicza część modelu służąca do oceny społecznej wartości dodanej obejmuje trzy wymiary: integrację zawodową i społeczną, kapitał społeczny, społeczność lokalną. Każdy z wymiarów składa się z szeregu podwymiarów przedstawionych na poniższym rysunku.

Jak pokazano na rysunku 3, oprócz pomiaru realizacji celów społecznych, narzędzie do kompleksowej oceny PES odnosi się również do ekonomicznych aspektów działalności badanych podmiotów. Poprzez analizę wskaźników ekonomiczno-finansowych zostaje dokonana ocena kondycji finansowej podmiotu mająca na celu oszacowanie aktualnej i przyszłej efektywności PES z punktu widzenia najważniejszych parametrów ekonomiczno-finansowych (wskaźniki rentowności, płynności i zadłużenia).

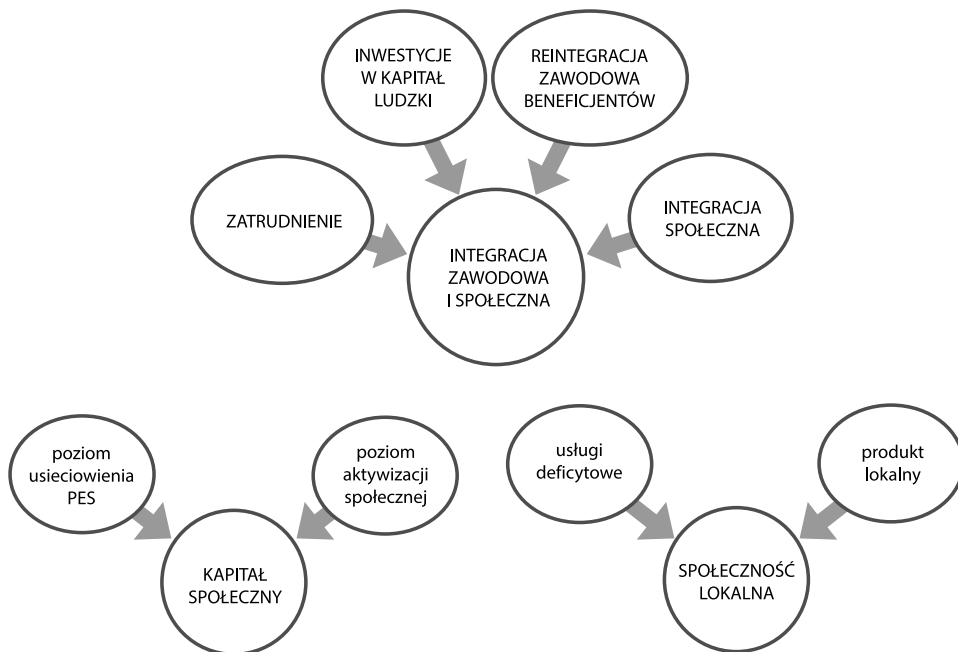
Rysunek 3. Elementy składowe modelu oceny podmiotów ekonomii społecznej

Źródło: [Głowacki, Jelonek, 2012].

Rysunek 4. Wymiary i podwymiary modelu oceny społecznej wartości dodanej

Źródło: [Głowacki, Jelonek, 2012].

nia). Model analizy w tym zakresie bazuje na danych ze sprawozdania finansowego badanej organizacji, na które składa się przede wszystkim bilans oraz rachunek zysków i strat. Dodatkowo zestaw pytań uzupełniających dotyczących prowadzonej działalności ekonomicznej pozwala na sprawdzenie wiarygodności ekonomicznej podmiotu i tym samym pełni funkcję kontrolną w procesie oceny społecznej wartości dodanej (tj. pozwala na weryfikację czy nie jest ona generowana np. w wyniku zaciągnięcia wysokich zobowiązań finansowych).

Tak zbudowany model kompleksowej oceny podmiotu, w tym oceny społecznej wartości dodanej, jest wynikiem wieloetapowej pracy zespołu zaangażowanego w realizację zadania. Punktem wyjścia do rozpoczęcia prac nad narzędziem badawczym służącym do pomiaru społecznej wartości dodanej była identyfikacja kluczowych celów działania podmiotów ekonomii społecznej w Polsce. Uwagę skupiono na wyszczególnieniu celów społecznych – jako tych, które stanowią o specyfice podmiotów zaliczanych do sektora ekonomii społecznej, podczas gdy skuteczna realizacja celów ekonomicznych służy zwiększeniu efektywności oddziaływania społecznego. W toku prac wyznaczono trzy główne cele społeczne działania PES, które odpowiadają

przedstawionym powyżej wymiarom modelu oceny społecznej wartości dodanej (Model 1), a także szczegółowe obszary działań w ramach wyodrębnionych celów.

Bez wahania można stwierdzić, że podstawowym celem działania podmiotów ekonomii społecznej jest tworzenie miejsc pracy i integracja społeczno-zawodowa osób bezrobotnych, w tym w szczególności należących do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym. To właśnie z tą funkcją przez długi czas kojarzono w Polsce podmioty ekonomii społecznej, myśląc o nich jako o tzw. WISE, czyli przedsiębiorstwach integrujących przez pracę (ang. *Work Integration Social Enterprise*), których głównym celem jest integracja zawodowa osób doświadczających poważnych trudności na rynku pracy (m.in. osób długotrwale bezrobotnych, niepełnosprawnych, kobiet w trudnej sytuacji życiowej, mniejszości narodowych i etnicznych, ludzi młodych o niskich kwalifikacjach, osób uzależnionych i innych „trudnozatrudnialnych”).

Dostrzegając również inne funkcje PES, o czym mowa poniżej, uznano, że pierwszy obszar badania społecznej wartości dodanej PES powinien koncentrować się także na funkcji zwanej *jobmachine* [Sałustowicz, 2007, s. 12] – funkcji, która zakłada,

iz ekonomia społeczna skutecznie realizuje cele związane z:

- generowaniem nowych miejsc pracy, szczególnie dla osób zagrożonych wykluczeniem społecznym,
- usługami w zakresie doradztwa zawodowego, szkoleń zawodowych, staży i innych form działania podnoszących kwalifikacje i ułatwiających wejście na tzw. pierwszy rynek pracy.

W związku z powyższym, w obrębie pierwszego celu działania PES wyróżniono następujące 4 obszary:

1. **Zatrudnienie:** zatrudnienie w PES osób pozostających bez pracy (z wyróżnieniem osób należących do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym).
2. **Inwestycje w kapitał ludzki:** dostarczenie/zaktualizowanie kwalifikacji pracowników PES, w tym należących do grup zagrożonych wykluczeniem społecznym.
3. **Reintegracja zawodowa beneficjentów:** dostarczanie/aktualizacja kwalifikacji zawodowych i tzw. umiejętności „miękkich” beneficjentom PES, działania nakierowane na znalezienie i utrzymanie miejsca pracy na „otwartym” rynku.
4. **Integracja społeczna:** działania mające na celu podtrzymanie u beneficjentów umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych w miejscu pracy, zamieszkania lub pobytu.

Uznając, że cechą immanentną ekonomii społecznej jest hołdowanie takim zasadom, jak: „integralna podmiotowość człowieka, wspólnotowość, solidaryzm, kooperacja, działanie zbiorowe i odpowiedzialność” [Mazur, Pacut, 2006, s. 5], drugim z wyodrębnionych celów działania podmiotów ekonomii społecznej jest wzmacnianie kapitału społecznego. Podkreśla się tu zdolność ekonomii społecznej do mobilizacji i pomnażania kapitału społecznego, rozumianego zarówno jako atrybut jednostki zwiększający jej konkurencyjność ze względu na jej uczestnictwo w sieci społecznej [Bourdieu, 1986], jak również jako atrybut grup czy nawet całych społeczności, wzmacniający wzajemne relacje międzyludzkie i budujący zaufanie, a w efekcie ułatwiający koordynację działań na rzecz wspólnego dobra [Putnam, 1995]. W tym

wymiarze ekonomia społeczna ma więc możliwość „otworzyć dostęp do takich środków, jak: wymiana informacji, kontakty, współpraca i wymiana, zaufanie i wzajemność, ale także aktywnie wspierać i wspomagać korzystanie z nich przez jednostki czy grupy społeczne” [Sałustowicz, 2007, s. 12].

W kontekście oceny społecznej wartości dodanej w badaniu skupiono się głównie na wymiarach związanych z zasięgiem i rodzajem podejmowanych inicjatyw partnerskich (usieciowieniem PES) oraz działaniami zmierzającymi do aktywizacji mieszkańców danej społeczności lokalnej. W obrębie celu dotyczącego kapitału społecznego wyróżniono więc następujące 2 obszary:

1. **„Usieciowienie” podmiotów ekonomii społecznej:** uczestnictwo we wspólnych (partnerskich) działaniach (formalnych, nieformalnych), z uwzględnieniem współpracy międzysektorowej.
2. **Aktywizacja społeczna:** włączenie mieszkańców w działania na rzecz społeczności lokalnej.

W pierwotnej wersji koncepcji w ramach tego celu wyróżniono także obszar „wzrost poziomu zaufania” – odnoszący się do zaufania względem innych PES, lokalnych władz, przedsiębiorców czy Kościoła. Jednak po zakończeniu pilotażu narzędzia badawczego (o którym szerzej w dalszej części tekstu) zdecydowano się na usunięcie tego obszaru ze względu na fakt, że opisuje on sektor ekonomii społecznej jako całość i nie jest przydatny do oceny jednostkowej podmiotu, a ponadto trudno przypisać temu wymiarowi obiektywne, niemanipulowalne wskaźniki.

Ostatni wyróżniony społeczny cel działania PES odnosi się do ich pozytywnego wpływu na społeczności lokalne, w ramach których funkcjonują. Dzieje się to nie tylko dzięki wyżej opisanej funkcji związanej z rozwojem kapitału społecznego, ale także przez konkretne produkty lub usługi dostarczane mieszkańcom (i/lub przez nich produkowane), a które można podzielić na dwie podkategorie:

- usługi użyteczności publicznej – usługi deficytowe w danej społeczności lokalnej, których dostarczenie powinno gwarantować państwo; mają charakter interwencyjny lub prewencyjny (np. usługi opiekuńcze dla osób zależnych, edukacyjne),

- produkty lokalne funkcjonujące pod tzw. „marką lokalną”, bazujące na charakterystycznych dla danej społeczności zasobach i lokalnych przewagach konkurencyjnych; podstawą do budowania i określenia przekazu marki lokalnej są informacje i cechy specyficzne danej społeczności lokalnej; niosą one w sobie wartości, które zasadniczo wyróżniają je spośród lawiny dostępnych dóbr, takie jak: bazowanie na walorach miejsca, dziedzictwie kulturowym, przyjazność dla środowiska, tworzenie lokalnych miejsc pracy, promocja społeczności lokalnej.

W związku z powyższym, w obrębie ostatniego roku wyróżniono następujące 2 obszary:

1. **Usługi deficytowe:** w szczególności usługi pomocy społecznej dla osób w podeszłym wieku, osób niepełnosprawnych, usługi opieki nad dziećmi, usługi edukacyjne.
2. **Produkt lokalny:** rozwój oferty produktów bazujących na potencjale danej społeczności lokalnej (specyficznych dla danego miejsca); rozwój społeczności lokalnych/regionu poprzez wspieranie produktu lokalnego.

3.1. Kwestionariusz ankiety

Kolejnym etapem prac zespołu, zmierzającym do konstrukcji kompleksowego narzędzia badawczego umożliwiającego pomiar stopnia realizacji wyżej wymienionych celów PES, było opracowanie zestawu wskaźników, na bazie których powstała pierwsza wersja kwestionariusza ankiety. Kwestionariusz, składający się z 4 głównych obszarów odpowiadających wyodrębnionym celom działania podmiotów ekonomii społecznej (trzy z nich mają charakter społeczny, jeden – czysto ekonomiczny), został poddany pretestowi¹⁰ badawczemu, w wyniku którego dokonano weryfikacji merytorycznej opracowanego kwestionariusza oraz sprawdzono funkcjonalności skonstruowanej specjalnie dla ce-

łów realizacji przedsięwzięcia aplikacji internetowej. Weryfikacja objęła poniższe aspekty merytoryczne:

1. Trafność użytych wskaźników.
2. Poprawność i zrozumienie używanych pojęć, sformułowań itp.
3. Poprawność i zrozumienie pytań (w tym filtrujących), a także odpowiedzi zawartych w kwestionariuszu.
4. Ocenę czy kafeterie odpowiedzi są wyczerpujące.

Kontrola aspektów technicznych związanych z wypełnianiem przez podmioty kwestionariusza w aplikacji internetowej dotyczyła natomiast:

- problemów z zarejestrowaniem się organizacji oraz otwarciem kwestionariusza,
- intuicyjności „poruszania się” w aplikacji,
- poprawności funkcjonowania reguł przejścia, zastosowanych blokad itp.,
- przeciętnego czasu potrzebnego na wypełnienie kwestionariusza.

Zdiagnozowano także ogólną skłonność podmiotów do uczestnictwa w badaniu, ogólną opinię na temat kwestionariusza oraz poszczególnych pytań, a także powody odmowy udziału w badaniu bądź przerwania wypełniania kwestionariusza.

Łącznie do badania pilotażowego zostały zaproszone 73 podmioty¹¹, z czego w aplikacji internetowej zalogowały się 44 podmioty (39 z nich pomyślnie przeszło proces weryfikacji, przy czym 33 wypełniły ankietę w minimalnym wymaganym stopniu). Przeprowadzony pilotaż narzędzia ujawnił zatem niższą od oczekiwanej skłonność podmiotów do wzięcia udziału w badaniach. Wiele z nich tłumaczyło się brakiem czasu lub niechęcią do udostępniania swoich danych, a także brakiem możliwości zaangażowania osób kompetentnych do wypełnienia ankiety. Należy jednak zaznaczyć, że część podmiotów uznawała kwestię prowadzenia badań w obszarze ekonomii społecznej za ważną i wypełniła dane zawarte w kwestionariuszu. Respondenci nie zgłosili także żadnych uwag merytorycznych dotyczących poprawności użytych pojęć, stwierdzeń czy definicji.

W związku z faktem, że wiele podmiotów uznało kwestionariusz za zbyt długi, a pytania zanadto szcze-

¹⁰ Pretest został przeprowadzony na trzech podmiotach ekonomii społecznej o zróżnicowanej formie prawnej. Były to: spółdzielnia socjalna, fundacja z niewyodrębnioną działalnością gospodarczą, spółka z o.o. założona przez stowarzyszenie. Celem pretestu była m.in. weryfikacja merytoryczna kwestionariusza (np. poprawność użytych stwierdzeń, nazw, określeń), weryfikacja czasu wypełniania ankiety oraz dostępności wymaganych danych oraz ocena rozumienia przez respondentów pytań i odpowiedzi.

¹¹ W tym: 20 spółdzielni socjalnych, 17 stowarzyszeń, 11 fundacji, 8 centrów integracji społecznej, 6 zakładów aktywności zawodowej, po 4 spółdzielnie inwalidów i spółdzielnie pracy oraz 3 spółki prawa handlowego.

Rysunek 5. **Strona główna aplikacji internetowej do pomiaru społecznej wartości dodanej podmiotów ekonomii społecznej**

Źródło: [Głowacki, Jelonek, 2012].

gółowe, na etapie modyfikacji narzędzia badawczego, w oparciu o wnioski z pilotażu, zdecydowano się skrócić narzędzie. Cięcia dotyczyły szczególnie części odnoszącej się do działalności ekonomicznej podmiotów, która sprawiała największe problemy wypełniającym i generowała największą liczbę braków danych (choć należy zaznaczyć, że w bazie danych zawierającej odpowiedzi respondentów pojawiło się względnie niewiele braków, a zatem jej jakość należy uznać za wysoką). Badanie pilotażowe ujawniło jeszcze jedną, wspomnianą już wcześniej, słabość skonstruowanego narzędzia: w przypadku centrów integracji społecznej oraz innych podmiotów nie posiadających wyodrębnionej osobowości prawnej (czyli np. większość ZAZ), a co za tym idzie wydzielonej księgowości, nie można było wypełnić kwestionariusza w części dotyczącej działalności ekonomicznej. Ponadto pilotaż pozwolił zdiagnozować sytuację, w której rejestracji dokonują organizacje mające wiele niewyodrębnionych prawnie jednostek organizacyjnych (np. CIS, ZAZ), co oznacza, że mają różne nazwy, ale ten sam NIP i REGON (dzięki którym jednostki są identyfikowane w systemie).

3.2. Aplikacja internetowa

Wszystkie wspomniane powyżej, a także szereg innych wniosków, również o charakterze czysto technicznym (dotyczących m.in. funkcjonalności i sposobu poruszania się po aplikacji internetowej, procesu rejestracji do systemu czy sposobu kodowania i eksportu odpowiedzi), stały się podstawą do rozpoczęcia kolejnego etapu prac nad modelem, czyli modyfikacji opracowanego narzędzia badawczego oraz aplikacji internetowej, w której umieszczone jest narzędzie. Ostatecznie, po wprowadzeniu niezbędnych zmian, narzędzie do kompleksowej oceny podmiotów ekonomii społecznej jest dostępne pod adresem www.swd.msap.uek.krakow.pl

Umieszczenie narzędzia na platformie internetowej umożliwia dostęp do niego wszystkim zainteresowanym podmiotom – a więc stanowi o jego powszechności, a także daje możliwość powtarzalności badań w czasie (co umożliwia samym podmiotom śledzenie swoich postępów i różni się od przeprowadzanych dotychczas w Polsce jednorazowych badań sektora). Cały system został skonstruowany przy zachowaniu wysokich standar-

dów przechowywania i ochrony danych, a podczas konstrukcji interfejsu użytkownika przyjęto zasady elastyczności, przyjazności i prostoty.

Rozpoczęcie wypełniania ankiety wymaga rejestracji, czyli podania podstawowych danych o podmiocie. W każdym momencie można przerwać pracę z systemem, a dotychczas wprowadzone dane nie zostaną utracone. Umożliwia to również wypełnianie ankiety przez różne osoby, np. inną w przypadku obszarów społecznych, a inną – ekonomicznych. Respondent sam decyduje o czasie wypełniania ankiety (w wyznaczonym terminie przypadającym na dane badanie), a więc i o zakończeniu badania, a tym samym wysłaniu kompletnego formularza do bazy danych.

Funkcjonalność narzędzia jest oparta na zasadzie trzech poziomów dostępu do zgromadzonych w bazie danych informacji i obejmuje:

1. Panel ogólnodostępny – każda osoba odwiedzająca stronę internetową ma możliwość przeglądania zbiorczych statystyk, bez możliwości wglądu do wyników dla poszczególnych podmiotów znajdujących się w bazie. Na stronie głównej tego panelu (w części 'Statystyki') można przeglądać zbiorcze wskaźniki dla PES zgromadzonych w bazie danych. Grupę porównawczą można tworzyć w ramach następujących kryteriów dekompozycji:

- region (zgodnie z klasyfikacją NUTS-2),
- województwo,
- forma prawna,
- rok powstania organizacji,
- wielkość przedsiębiorstwa,
- forma prowadzonej działalności ekonomicznej (odpłatna lub/i gospodarcza).

2. Panel zalogowanego użytkownika – podmiot, który zarejestrował się w systemie SWD i wypełnił kwestionariusz ankietowy ma możliwość porównania wartości swoich wskaźników z odpowiednimi grupami dekompozycyjnymi. W zakładce 'Ankiety', w zależności od tego, ile razy użytkownik wypełnił kwestionariusz, widoczne są archiwalne ankiety – użytkownik ma zatem możliwość przeglądania danych historycznych. Główną częścią panelu dla zalogowanego użytkownika są 'Statystyki'. Zgodnie z logiką zaprezentowaną w opisie poprzedniego panelu, każdy użytkownik ma możliwość porównania

swoich osiągnięć w poszczególnych obszarach z grupą innych podmiotów – grupą samodzielnie zdefiniowaną za pomocą dostępnych kryteriów dekompozycji. Zalogowany użytkownik nie ma możliwości przeglądania wyników dla innych podmiotów.

3. Panel administratora – osoba posiadająca uprawnienia administratora ma możliwość przeglądania wyników dla wszystkich zgromadzonych w bazie użytkowników oraz dokonywania porównań z grupami dekompozycyjnymi, analogicznie jak w przypadku zalogowanego użytkownika [Głowacki, Jeloniek, 2012].

4. Sposób pomiaru społecznej wartości dodanej PES oraz interpretacja uzyskanych wyników

Opierając się na opisanej wcześniej koncepcji kompleksowej oceny pomiotu ekonomii społecznej oraz generowanej przez niego społecznej wartości dodanej, a także na kwestionariuszu ankiety (wraz z opracowanym przez zespół badawczy zestawem wskaźników), opracowano metodologię pomiaru społecznej wartości dodanej generowanej przez PES. Metodologia ta bazuje na kilku założeniach, z których najważniejsze to:

- Założenie o problematyczności systemów oceny generujących jedną wartość końcową

Mimo iż system oceny generujący jedną wartość końcową ilustrującą rozmiar społecznej wartości dodanej wypracowanej przez PES, a tym samym pozwalający na proste porangowanie podmiotów od najlepszego do najgorszego wydaje się być najczytelniejszy, czyli najbardziej pożądany z praktycznego punktu widzenia, to rozsądek podpowiada, że takie podejście często daje jedynie iluzję obiektywizmu w przyznawaniu PES kolejnych miejsc rankingowych. Konstruując omawiany model, zdecydowaliśmy się zatem na wprowadzenie wielowymiarowej oceny PES. Dla każdego wymiaru i podwymiaru modelu społecznej wartości dodanej¹² zostały skonstruowane odrębne indeksy. Dodatko-

¹² Wymiary i podwymiary modelu opisane ilustruje rysunek 4 zamieszczony w niniejszej publikacji.

wo warto dodać, że interpretację tych indeksów znacznie ułatwia dostęp do wartości pojedynczych wskaźników wchodzących w ich skład. Mimo iż podmiot może zostać oceniony tylko w ramach jednego, wybranego przez siebie indeksu – poprzez wygenerowanie jednej wartości końcowej – to w każdym momencie możliwe jest uzupełnienie tej wartości zestawem wskaźników cząstkowych.

- Założenie o problemach z arbitralnym wyznaczaniem określonych wartości, powyżej których podmiot generuje społeczną wartość dodaną

Jeden z ważniejszych dylematów, przed którym stanął zespół projektowy, dotyczył analitycznej definicji pojęcia „społeczna wartość dodana PES”. Zdecydowano, że rozwiązanie polegające na wyznaczeniu określonych wartości progowych, powyżej których generowana jest wartość dodana, nie satysfakcjonuje autorów, ponieważ wydaje się ono nazbyt arbitralne (rodzi szereg pytań: jakie należałoby wyznaczyć wartości? kto te wartości powinien wyznaczać? czy powinny być stałe czy zmienne w czasie? itp.). Przyjęto zatem odmienną strategię definiowania społecznej wartości dodanej. Po pierwsze, założono, że podmioty funkcjonują w określonym kontekście społeczno-gospodarczym i w ramach tego kontekstu starają się maksymalizować efekty własnych działań; kontekst ten wyznacza szanse maksymalizacji tych efektów. Jeśli zatem uda się wyróżnić grupy działające w podobnych warunkach (podobny typ przedsiębiorstwa, beneficjenci, kondycja regionu itp.), to porównując je między sobą możemy określić, który z nich generuje większą, a który mniejszą wartość. Po drugie – co wynika z założenia pierwszego – wartość dodaną można zdefiniować jako wartość wyższą niż przeciętne osiągnięcia w obrębie grupy podobnych podmiotów.

Opisany powyżej cel został osiągnięty dzięki prostej operacji matematycznej (tzw. unitaryzacja), za pomocą której zostały przekształcone wszystkie wskaźniki cząstkowe wchodzące w skład indeksów¹³.

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i \{x_{ij}\}}{\max_i \{x_{ij}\} - \min_i \{x_{ij}\}}$$

gdzie,

- x_{ij} – to wartość wskaźnika dla i-tego podmiotu należącego do grupy j,
- $\min(x_{ij})$ – to wartość minimalna wskaźnika, zidentyfikowana w grupie j,
- $\max(x_{ij})$ – to wartość maksymalna wskaźnika, zidentyfikowana w grupie j.

- Założenie o dużej heterogeniczności sektora ekonomii społecznej w Polsce (sektor ten jest niewątpliwie różnorodny, a działania podmiotów funkcjonujących w jego obrębie trudno jest ocenić za pomocą identycznych wartości docelowych)

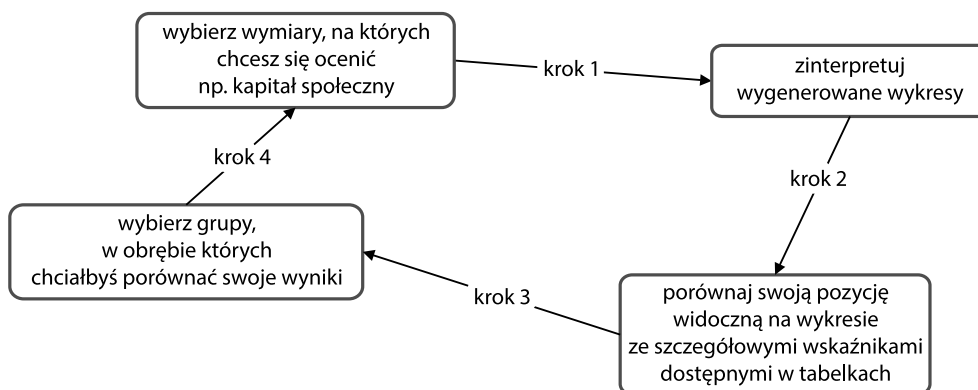
Zespół badawczy stanął więc przed dylematem, w jaki sposób uwzględnić tę różnorodność w jednym narzędziu – tak, aby podmioty nowo powstałe, mniejsze i ukierunkowane na trudniej reintegrowalne grupy docelowe czy działające w regionach o gorszej kondycji gospodarczej miały wyrównane szanse z podmiotami starszymi, większymi, pracującymi z grupami łatwiej reintegrowalnymi, działającymi w dobrze rozwiniętych regionach. Cel ten został osiągnięty dzięki elastyczności w doborze grup porównawczych. Grupy podmiotów, z którymi porównywany jest PES mogą zostać wyspecyfikowane zarówno przez sam podmiot, jak i przez administratora systemu, z uwzględnieniem jednego bądź wielu kryteriów. Jedynym czynnikiem, który ogranicza elastyczność w zakresie wyboru grup porównawczych jest liczba podmiotów zaklasyfikowanych do grupy, a dostępnych w bazie danych (arbitralnie założono, że liczba ta powinna być większa lub równa 5).

- Założenie o jak najmniejszej szkodliwości społecznej opracowywanego systemu oceny

Praca nad konstrukcją systemów oceniających podmioty, bez względu na to, czy są to podmioty ekonomii społecznej czy inne jednostki, wymaga refleksyjności i świadomości potencjalnych konsekwencji (nie zawsze pozytywnych), jakie może

¹³ Dzięki powyższemu przekształceniu uzyskujemy łatwo interpretowalne wyniki: podmiot, który osiągnął wartość 1 to ten, który cechuje się najwyższą wartością wskaźnika, wartość 0 – najniższą; wartości wskaźników między 0 a 1 wskazują na relatywną pozycję podmiotu w grupie. Innymi słowy, operacja polega na wyznaczeniu wartości określonego osiągnięcia podmiotu w relacji do osiągnięć podobnych PES.

Rysunek 6. Proces interpretacji wyników modelu SWD

Źródło: opracowanie własne.

wywołać wdrożenie takiego systemu w praktyce. W związku z tym jednym z najważniejszych kryteriów oceny jakości wskaźników zaproponowanych przez zespół badawczy było niskie prawdopodobieństwo wywołania niepożądanych efektów w funkcjonowaniu PES (tzw. niska korupcjogenność wskaźnika¹⁴).

W ten oto sposób powstał system oceny, do którego dostęp posiadają (z uwzględnieniem różnych funkcjonalności): zewnętrzni obserwatorzy, użytkownicy zalogowani (PES) oraz administrator systemu. Zapewne to podmioty ekonomii społecznej będą w największym stopniu zainteresowane interpretacją wartości wygenerowanych przez model SWD, dlatego też warto pokrótce przypomnieć, o czym należy pamiętać analizując uzyskane wyniki.

Interpretacja powinna przebiegać dwutorowo – począwszy od analizy indeksów obliczonych dla poszczególnych wymiarów modelu (widoczne na wykresach), a skończywszy na charakterystyce wskaźników częściowych (dostępne w tabelach). W pierwszej kolejności podmiot powinien przeanalizować własne osiągnięcia na tle wszystkich innych podmiotów, a dopiero w drugim kroku porównać własne osiągnięcia jedynie z wybranymi PES (tzw. grupa porównawcza).

Z wykresów odczytujemy poziom osiągnięć podmiotu (np. w obszarze reintegracji zawodowej):

jeśli podmiot ten uzyskał wartość 1 oznacza to, że jest on najlepszy w grupie (generuje największą społeczną wartość), jeśli osiągnął 0 – jego osiągnięcia są najniższe¹⁵. Analizując wyniki indeksów należy pamiętać, że mają one zawsze charakter relatywny, a nie bezwzględny, co – w określonych sytuacjach – może rodzić problemy interpretacyjne, których powinniśmy być świadomi. Jeśli zatem podmiot został zaklasyfikowany do grupy podmiotów „najlepszych”, to oznacza, że jest on najlepszy w określonej grupie. Nie mówi nam to jednak o tym, jak dobra jest to grupa (jako całość). W takiej sytuacji zawsze warto przyrzeć się wartościom wskaźników częściowych, dostępnym w tabelach. Analogicznie, jeśli podmiot znalazł się wśród jednostek „najślabszych”, to nie oznacza, że podmiot nic nie osiągnął, a jedynie to, że dokonał najmniej w grupie porównawczej, która może być grupą generującą wyjątkowo dużą wartość społeczną (co odczytamy z tabel i wskaźników częściowych).

Na koniec warto jeszcze raz zachęcić podmioty, aby skorzystały z narzędzia dla swoich własnych celów, nie traktując go jedynie jako ocenę zewnętrzną. Wówczas może ono być szczególnie użytecznym instrumentem pozwalającym na identyfikację słabych i mocnych stron podmiotu, co ułatwia opracowanie strategii naprawczych. Ponadto wyniki badania przeprowadzone za pomocą tego narzędzia mogą być wykorzystane jako argument w procesie aplikowania o zewnętrzne środki finansowe.

¹⁴ Przykładem potencjalnie korupcjogenicznego wskaźnika jest następujący miernik użyty w ocenie szkół wyższych: „odsetek absolwentów uczelni kończących studia w terminie”. Może on skutkować zwiększoną skłonnością do akceptowania prac magisterskich na niskim poziomie.

¹⁵ Wartości między 0 a 1 obrazują relatywną pozycję podmiotów.

Zakończenie

Podsumowując prezentowane rozważania, należy dodać, że podjęta przez zespół praca nad modelem oceny społecznej wartości dodanej prowadziła do wielu konfrontacji, zarówno pomiędzy członkami zespołu, jak i z zastaną rzeczywistością. Zatem, z jednej strony, było to ogromne wyzwanie intelektualne i metodyczne, a z drugiej – wyjątkowo trudne zadanie dotyczące opracowywania praktycznego i funkcjonalnego narzędzia.

Stworzony model należy potraktować jako autorską propozycję pomiaru społecznej wartości dodanej, komplementarną, ale niekoniecznie konkurencyjną względem innych modeli i metod. Autorzy żywią nadzieję, że stanie się on użyteczny zarówno dla samych podmiotów ekonomii społecznej, jak i instytucji dystrybuujących środki publiczne, a także – źródłem sprawdzonej informacji dla interesariuszy.

Autorzy postawili sobie kilka celów częściowych, których osiągnięcie w znaczącym stopniu wpłynęło na strukturę modelu i ostateczne funkcjonalności narzędzia. Szczególnie ważne było, aby model był elastyczny, a więc umożliwiał pojedynczym podmiotom porównanie wygenerowanej wartości dodanej na różnych poziomach i w oparciu o różne grupy docelowe. Jednocześnie chodziło o to, aby model nie generował negatywnych efektów niezamierzonych (w przypadku każdego wskaźnika oceniano, jakie potencjalne efekty w działaniu PES może wywołać). Dużo czasu zajęła autorom praca koncepcyjna oraz ustalanie celów i zadań PES. Zgodnie z zamierzeniami nie chciano narzucać odgórnych wartości wskaźników docelowych, które wskazują podmiotom na akceptowalne osiągnięcia.

Założono, że ocena efektów podmiotu powinna być odniesiona do realnych osiągnięć innych jednostek, a nie do wartości arbitralnych, które niejednokrotnie są sztucznie ustalane. Ponadto umożliwiono PES porównywanie się w obrębie określonych grup, tzn. podobnych do siebie podmiotów.

Rzeczywistość okazała się nad wyraz złożona. Wymagało to od autorów podejmowania arbitralnych decyzji, ucinających wielomiesięczne spory, jak np. w przypadku sposobu wyodrębnienia grupy podmiotów do badania. Jednym z wyzwań było znalezienie „złotego środka” pomiędzy rozważaniami teoretycznymi dotyczącymi cech, jakimi powinien charakteryzować się podmiot definiowany jako przedsiębiorstwo społeczne, a istniejącym stanem rzeczy – mnogością podmiotów spełniających tylko wybrane cechy przedsiębiorstwa społecznego lub wypełniających stawiane przed nimi wymagania w stopniu niewystarczającym. Ostatecznie do badania przyjęto stosunkowo szeroką grupę podmiotów.

Na koniec należy podkreślić, że skonstruowanie prezentowanego modelu jest pierwszym etapem planowanych w dłuższym okresie prac, zmierzających do stworzenia uniwersalnego i możliwie łatwo aplikowalnego narzędzia do pomiaru, oceny, a ostatecznie również wyceny efektów społecznych generowanych przez podmioty zaliczane do sektora ekonomii społecznej. Tym samym zespół chciałby podziękować za zaangażowanie i poświęcony czas podmiotom, które wzięły udział w badaniach pretestowych i pilotażowych, a bez których opracowanie metody nie byłoby możliwe, mając równocześnie nadzieję na kontynuację współpracy w ramach kolejnych tur badania.

Literatura

- A guide** [2009], A guide to Social Return on Investment, The Office of the Third Sector, Londyn (dostępne na: http://www.neweconomics.org/sites/neweconomics.org/files/A_guide_to_Social_Return_on_Investment_1.pdf).
- Bourdieu P.** [1986], *The Forms of Capital*, [w:] J.G. Richardson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Greenwood Press, New York.
- Davister C., Defourny J., Gregoire O.** [2004], *Work Integration Social Enterprises in the European Union: An Overview of Existing Models*, EMES, (http://www.emes.net/fileadmin/emes/PDF_files/PERSE/PERSE_04_04_Trans-ENG.pdf).
- Defourny J.** [2004], *Social Enterprise in Enlarged Europe: Concept and Realities*, EMES European Research Network (do-

stępne na: http://www.emes.net/fileadmin/emes/PDF_files/Articles/Defourny/Defourny.Soc.ent.CEE.3.06.pdf).

Defourny J., Develtere P. [2008], *Ekonomia społeczna: ogólnosięwiatowy trzeci sektor*, [w:] *Antologia kluczowych tekstów. Przedsiębiorstwo społeczne*, FISE, Warszawa.

Głowacki J. [2010], *Mierzenie społecznej wartości dodanej*, „Ekonomia Społeczna”, 1/2010.

Głowacki J., Jelonek M. [2012], *Interpretacja wyników modelu SWD*, Kraków, 2012 (dokument niepublikowany).

Herbst J. [2008], *Pole przedsiębiorczości społecznej w Polsce*, [w:] J. Hausner, A. Giza-Poleszczuk (red.), *Ekonomia społeczna w Polsce: osiągnięcia, bariery rozwoju i potencjał w świetle wyników badań*, FISE, Warszawa.

Juraszek-Kopacz B., Tyrowicz J. [2008], *Zmierzyć niemierzalne, czyli o pomiarze oddziaływania społecznego. Poradnik*

Literatura cd.

dla organizacji pozarządowych i przedsiębiorstw społecznych, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.

Mazur S., Pacut A. [2006], *Ekonomia społeczna i jej wartości konstytutywne*, [w:] *Ekonomia społeczna. Teksty*, 3/2006 (dostępne na: http://es.teksty.ekonomiaspoleczna.pl/pdf/2006_3_es_teksty.pdf#zoom=100).

Dąbrowska J. (red.) [2008], *Od trzeciego sektora do przedsiębiorczości społecznej – wyniki badań ekonomii społecznej w Polsce*, Stowarzyszenie Klon/Jawor, Warszawa.

Putnam R. [1995], *Demokracja w działaniu: Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Społeczny Komitet Wydawniczy ZNAK, Kraków, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa.

Rozwój [2008], *Rozwój i restrukturyzacja gospodarki a polska przestrzeń – rekomendacje dla Koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju na lata 2008-2033* (dostępne na: http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/rozwoj_regionalny/Documents/Sprawozdanie_3.pdf).

Śaustowicz P. [2007], *Pojęcie, koncepcje i funkcje ekonomii społecznej*, [w:] *Ekonomia społeczna. Teksty*, 2/2007 (dostępne na: <http://www.owies.org.pl/media/pojecie-koncepcje-es.pdf>).

Sanfilippo L., Cooper M., Murray R., Neitzert E. [2009], *Tools for You*, New Economic Foundation (dostępne na: <http://www.neweconomics.org/publications/tools-you>).

Słownik [2012], *Słownik terminologiczny dla Szczegółowego Opisu Priorytetów Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki*, MRR, Warszawa.

Measuring social added value – main dilemmas and challenges

Abstract: Nowadays measuring of social added value is one of the key issues concerning social economy. The dynamic development of this sector in Poland in recent years does not correlate with the development of methods for the assessment of entities operating in the social economy. A team of scientists and practitioners, social activists, sociologists, economists and financiers from Krakow took up the challenge of preparing such a tool. This paper presents the origins, an approach that has been adopted in the process of its development and dilemmas faced the authors during preparation a 'tool SWD'. The text present (1) selection of methods for assessing the social added value used in the world, including their strengths and weaknesses, (2) an original concept of the method of measuring social added value, and (3) research tool (questionnaire) and the web application. In the last part of the article describes how to calculate the social added value, the assumptions made, as well as the stages of assessment and interpretation of results.

Key words: social added value, social impact, social return on investment, social audit, the measurement of performance.